

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1942**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1942

Redaktion:

SIGURD WALLIN · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget: Studenterna fira valborgsmässoafton på Skansen. Foto Folke Carlsson.

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1942
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr*

HILDA LILIENBERGS SPETSSAMLING

Genom testamentariskt förordnande av justitierådinnan Hilda Lilienberg, f. Starck, har till Nordiska museet under 1941 överlämnats en storartad samling spetsar, som både kvantitativt och kvalitativt utgör ett utomordentligt värdefullt förvärv. Tidigare ha på samma sätt två av de mest nitiska förkämparna för svensk hemslöjd Lilli Zickerman och Ingeborg Petrelli deponerat resp. skänkt sina spetsprovsamlingar till museet. I dessa kvinnors livsintresse har ingått återupplivandet av såväl Vadstenaknypplingen som de gamla allmogespetsarna, varför just dessa grupper här äro bäst företrädde. Även Hilda Lilienbergs allmänna gärning har präglat hennes samlarverksamhet. I Föreningens för svensk hemslöjd berättelse för år 1907 säges härom: "Med tanke på att spetsknypplingsslöjd är en synnerligen passande sysselsättning för damer som önska genom något hemarbete bereda sig en inkomst, har styrelsen under året anordnat en skola häri jämväl i huvudstaden, hvilken dock är meningen framdeles utsträckas äfven till andra orter; och har styrelsen haft förmånen för denna skola erhålla en nitisk och i nämnda konst synnerligen förfaren ledarinna i fröken Hilda Starck." Redan förut hade Hilda Lilienberg uppmärksamats som textilkonstnärinna. Så hade hon vid 1897 års utställning ritat mönstren till de applikationer, siden- och nätsömnadsarbeten m. m. som Bikupan då utställde.

Impulsen till sina kommande insatser för spetssoömnad fick Hilda Lilienberg genom Svenska slöjdföreningens utställning av gamla in- och utländska spetsar och 1906 började hon ge lektioner i italiensk spetssoömnad, varefter hon följande år genom Föreningen för svensk hemslöjd fick förlagskapital och möjligheter att öppna en skola. Vid sidan av sin undervisningsverksamhet ägnade hon sig åt komponerandet av spetssoömsmönster, dels för skolan, dels för Nordiska kompaniet. De flesta av sina kompositioner gjorde hon efter äldre italienska förebilder, men hon sträfvade också att få fram arbeten av mera självständig och personlig karaktär. Hennes kanske främsta arbete är

den s. k. "Flora Suecica"-kragen, som visar hennes skapande fantasi och förmåga till dekorativ stilisering.

Intresset för skolans verksamhet och produkter var under en tid mycket starkt, vilket följande citat ur dagspressen ger ett tillspetsat uttryck för: "Vi lefva alla i spetssömmens tecken. Den ena halfvan kvinnlig mänsklighet har utvalt som sin älsklingssysselsättning att sy italiensk spetssöm och den andra halfvan har alstren kring halsen och på manschetterna." De påfrestningar som skolan under krigs- och krisåren fick vidkännas gjorde att den efter en 17-årig verksamhet 1923 måste upphöra. Modet skapade icke heller samma efterfrågan på spetsar som tidigare.

Det förefaller som åstadkommandet av ett ur pedagogisk synpunkt väl sammansatt urval varit grundtanken i Hilda Lilienbergs samlarverksamhet. Så gott som alla spetsstyper äro representerade; det finnes ingen särskild tyngdpunkt utan alla kategorier äro ungefär likartat företrädade. Samlingen innehåller kvalitativt utomordentligt högt stående spetsar, men också spetsar av enklare slag. Syftet att åstadkomma en studiesamling med krav på en viss lätthanterlighet har gynnat det lilla formatet, varför spetsproven i allmänhet icke äro större än att mönsterrapporten urskiljes.

För samlingens sammansättning skall i det följande i korthet redogöras med framhållande av de bästa exemplaren. Att därvid en del för de initierade grundläggande och välkända fakta i spetskonstens historia upprepas, må tillgivas förf., då det sker med tanke på dem som icke äro förtrogna med denna.

Besläktade tekniker som utgöra förstadier till den sydda och knypplade spetsen belysas med ett antal arbeten. De äro för den sydda enkel och dubbel utdragssöm, vilkas rika möjligheter till variation inom de gränser som tygets textur anvisa på ett utmärkt sätt demonstreras med prover på hålsömmar och ett synnerligen vackert örngottsbroderi, bild 1. Vi se här strängt geometriska partier i dubbel utdragssöm, reticella, en broderiteknik som bedrevs synnerligen livligt på 1500- och 1600-talen framför allt i Italien. På denna grundval utvecklade sig den sydda spetsen tidigast där med Venedig som centrum till en

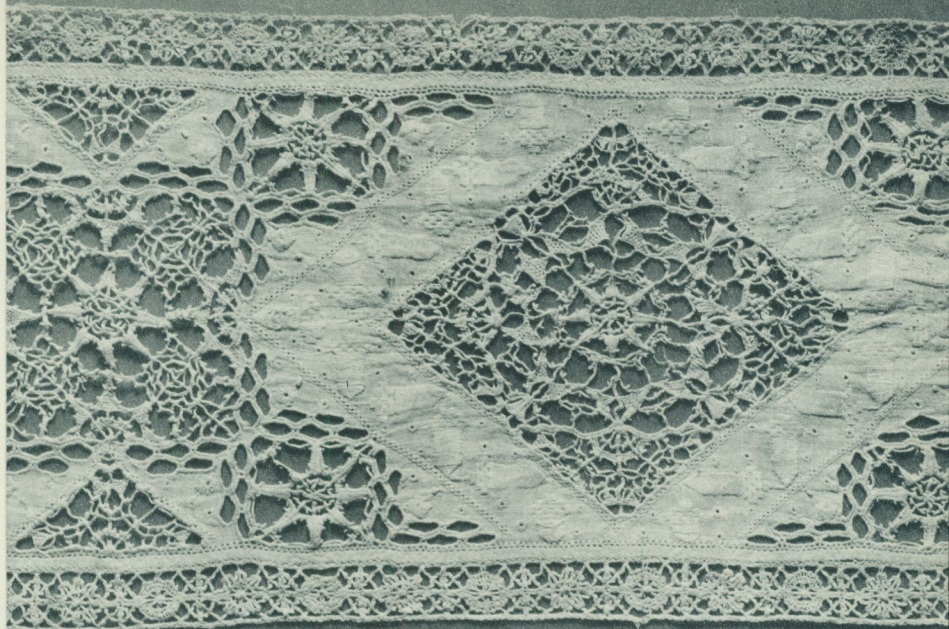
spetsindustri av stora mått, vars storhetstid var 1600-talet och framför allt dess senare del. Från denna tid finnes en hel rad mycket goda exemplar: några mindre reliefspetsar, fyra stycken av den platta venetianska spetsen, därav det utsökta arbete som är återgivet å bild 3, samt en småfigurig reliefspets, rosselline.

Under 1600-talets senare hälft framträder Frankrike som en kraftig konkurrent på den europeiska marknaden. De första resultaten av den genom statligt ingripande skapade franska spetsindustrin, den s. k. Point de France saknas i samlingen, men de ur den framvuxna Alençon- och Argentan-spetsarna finnas i några tidiga och utsökt vackra exemplar, därav en med den otroligt arbetsamma med beundransvärd skicklighet utförda "réseau à brides bouclées", där varje maskstolpe är översydd med de finaste knapphålsstygn, bild 4. Hit höra också delar av en barbe, d. v. s. hårprydnad, med ett sällsynt rikt mönster, bild 5. Alençon-spetsar av senare datum äro rikt representerade från 1700-talets mitt till 1800-talets början. Vid sidan av Frankrike hävdade sig även Flandern med sydda spetsar. Bryssel var dock ensamt om denna tillverkning här. Utav dess produktion finnes i Lilienbergska samlingen en spets från 1700-talets slut eller 1800-talets början samt en helt sydd spets från 1860-talet.

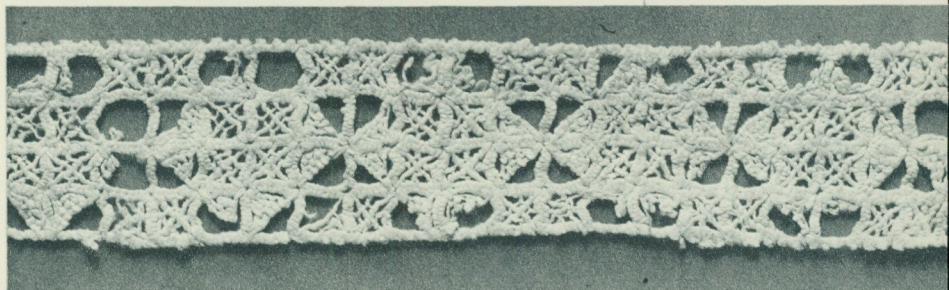
Med knyppling besläktade tekniker, nätknytning, fransflätning och macramé, representeras av några vackra arbeten, av vilka ett med en rik i schattersöm broderad ranka på botten av ett knutet nät. Diskussionen har varit mycket livlig om vilket land, Italien eller Flandern, som får tillräknas äran av att först ha börjat göra knypplade spetsar. Något avgörande inlägg har ej prestetrats; redan från början stå emellertid de båda ländernas knypplingsindustrier i skarp konkurrens till varandra. I samlingen ingå några spetsar av tidigaste typ, en s. k. passement av gult silke, bild 12, och ett exemplar, som givarinnan själv kommenterat sålunda: "Överensstämmer med mönster ur 'Pompe' [en italiensk mönsterbok] Venedig 1557." De förnämsta italienska

1. Reticellabroderi i dubbel utdragssöm. 2. Sydd reticellaspets. 3. Platt venetiansk spets.

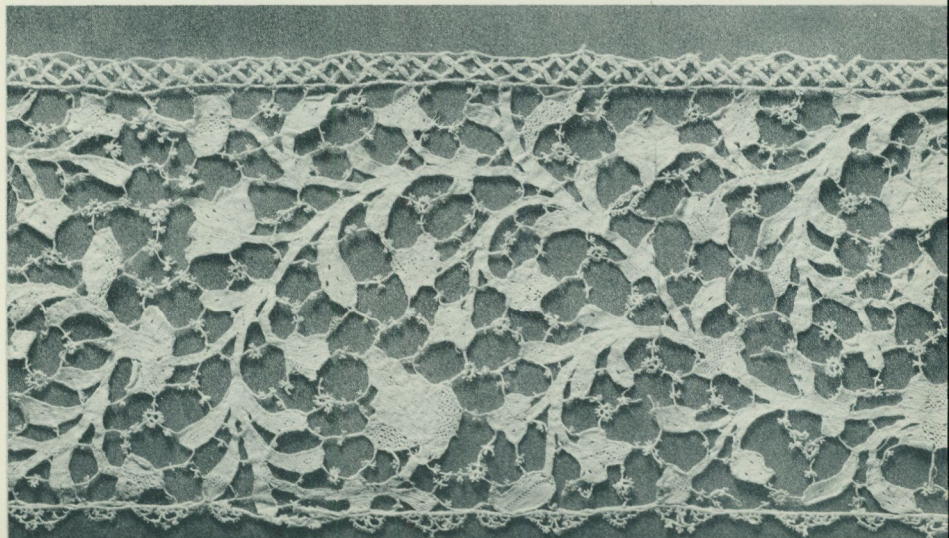
1

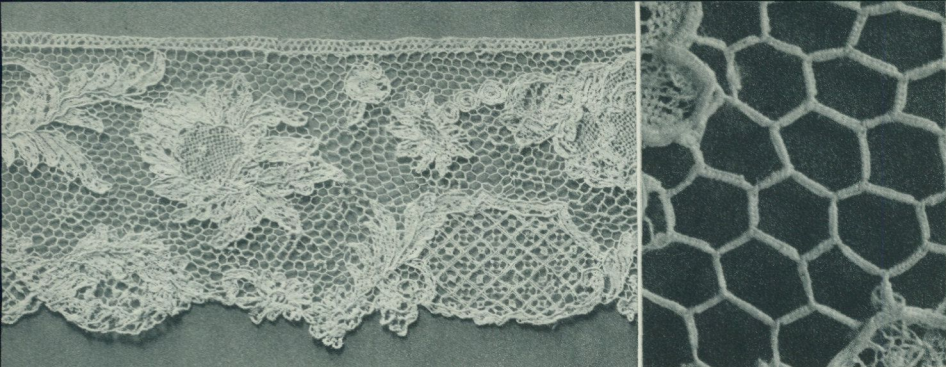

2

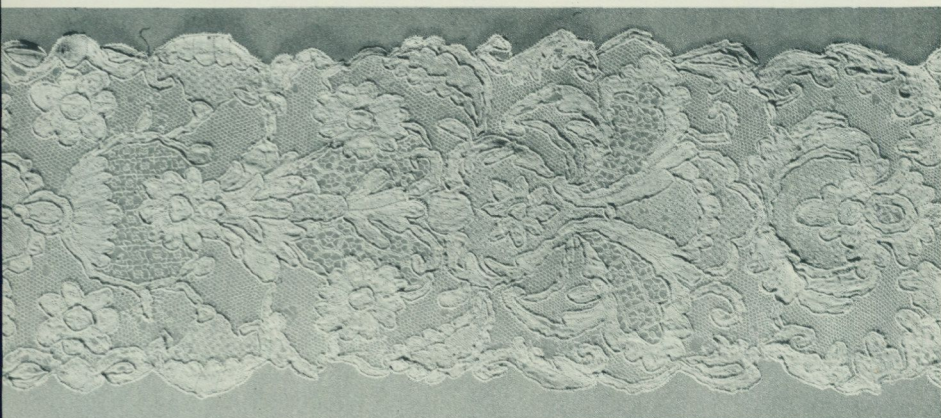

3

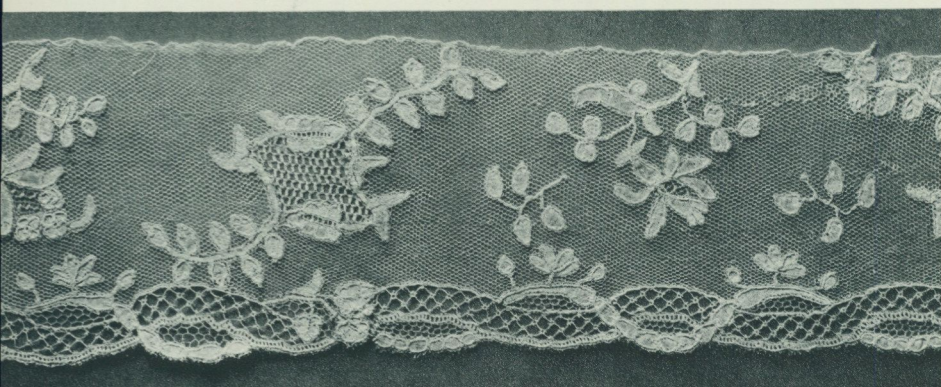

4

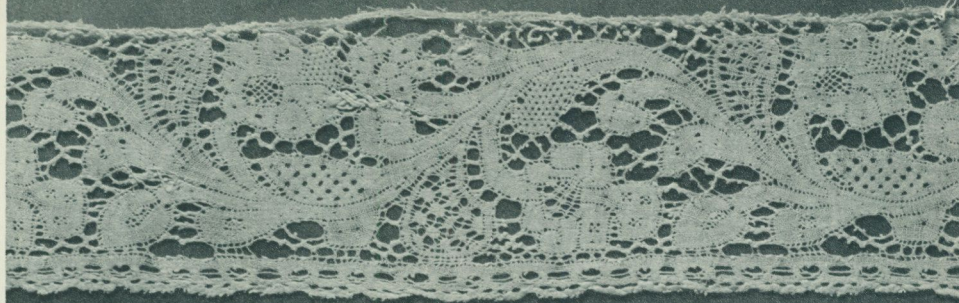
5

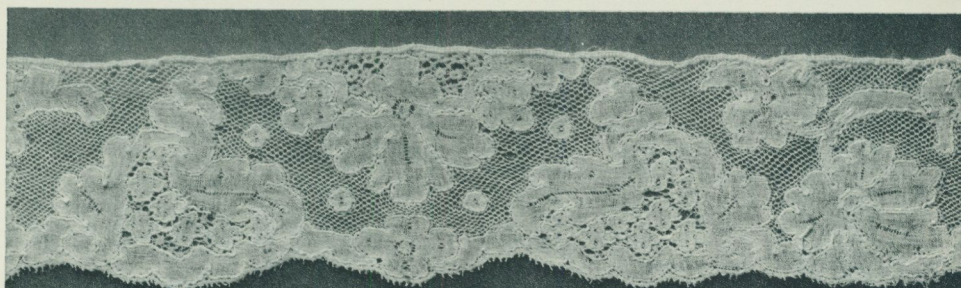
6

4. Sydd fransk spets (med förstörd detalj). Argentan. 5. Sydd fransk spets. Alençon. 6. Knypplad och sydd brysselspets. 7. Knypplad flandrisk spets. 8. Knypplad flandrisk spets. Malines. 9. Knypplad flandrisk spets. Binche. 10. Knypplad spets. Valenciennes.

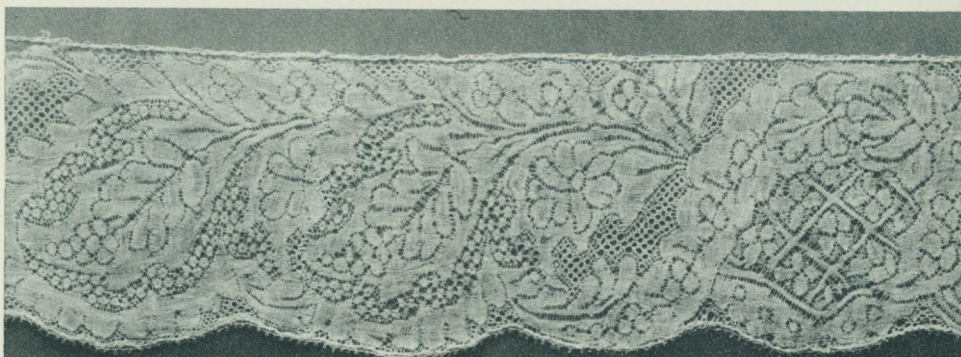
7

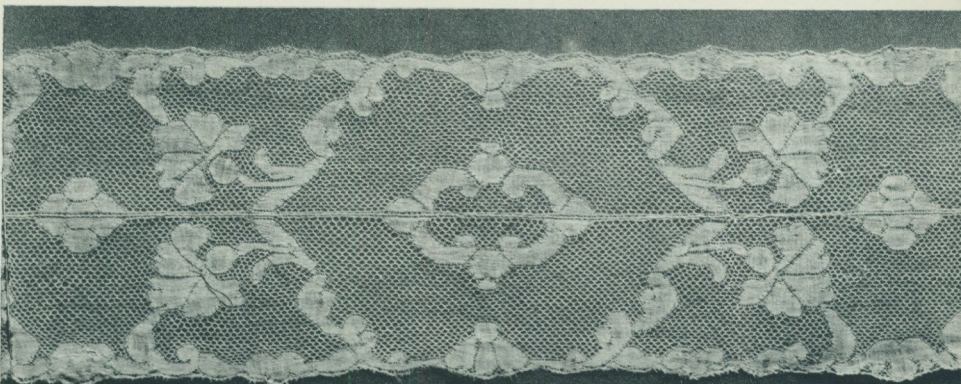
8

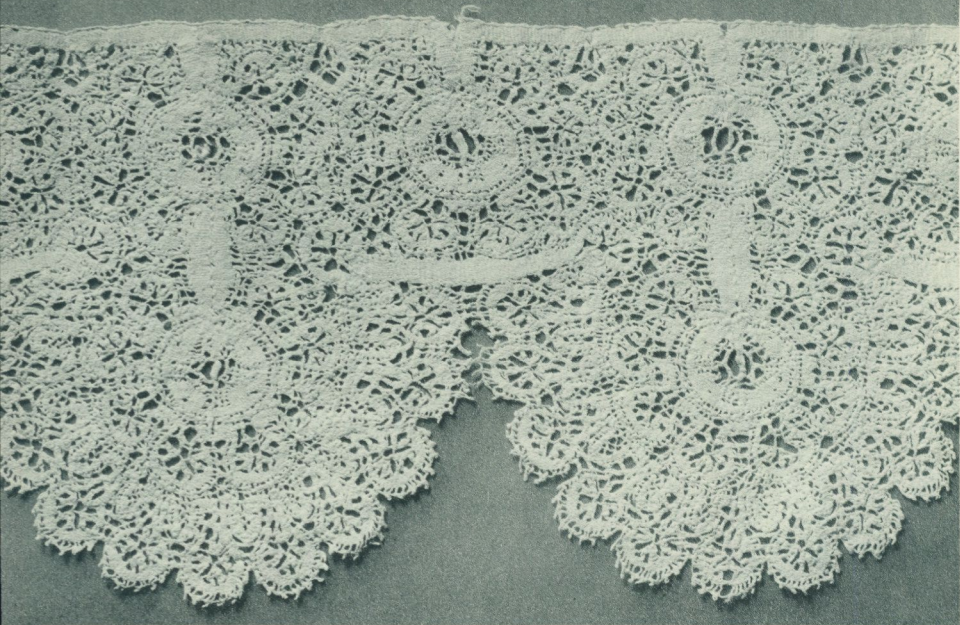

9

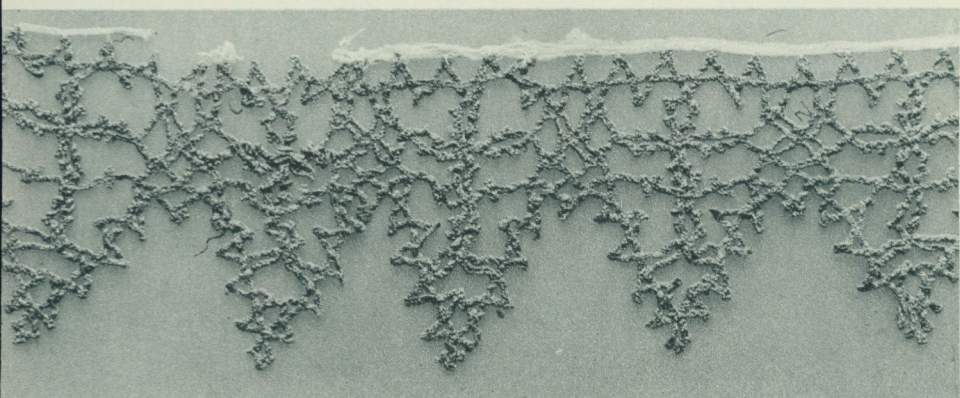

10

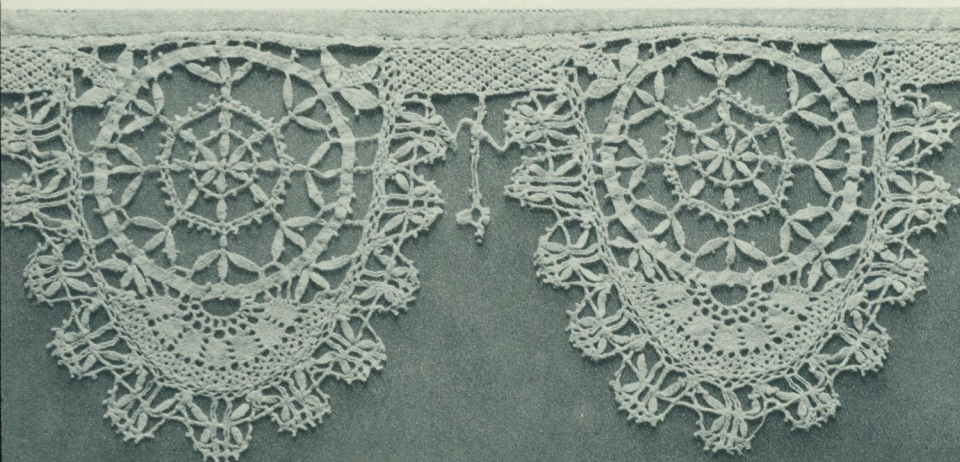

11

12

13

knypplade spetsarna äro de genuesiska och milanesiska, som under hela 1600-talet voro ytterst begärliga och såldes över hela Europa. Av de sistnämnda finnas fem stycken ehuru ej av högsta klass. De förra äro ännu flera, men en kan särskilt framhåvas på grund av sitt fina täta arbete och sitt vackra lin. Den är närmast av den typ som man ser på många Gustav Adolfsporträtt, bild 13. Den mera folkligt betonade italienska spetsen har också ett flertal representanter.

I Flandern når dock knypplingskonsten högst, möjligen beroende på det utsökt fina lin vars make ej kan frambringas i våra dagar, som här stod till knypplerskornas förfogande. Från 1600-talets förra hälft äro ett halvt dussin spetsar, som ha den bästa flandriska spetsens karakteristika: en fin hårt tvinnad tråd och ett fast tätt arbete, som givit den en otrolig hållbarhet. De flandriska spetsarna av denna typ kopierades med stor framgång i den lilla danska staden Tönder, vars knypplingsindustri livligt stöddes av Kristian IV, som var en stor avnämare av dess produkter. Att skilja på de tönderska och de flandriska spetsarna kan därför många gånger vara förenat med de största vanskligheter, så mycket mera som det fina flandriska linet, som såldes på stora marknader bl. a. i Hamburg och betingade fantastiska priser, användes till de bästa tönderspetsarna. Det är sålunda möjligt att det här är fråga om tönderska arbeten, bild 11. En typisk flandrisk spets från 1600-talets senare hälft synes å bild 7.

De hittills behandlade spetsarna skilja sig från dem som omtalas i det följande genom sin avsaknad av réseau, d. v. s. nätliknande botten. De brider, bryggor, som i de tidigare spetsarna sammanhålla mönstrets olika delar, bli allt talrikare. I slutet av 1600-talet kan man börja tala om en verklig réseau. En del spetsar av övergångstyp från 1600-talets slut ingå i Hilda Lilienbergs samling. De ha en något oklar mönstring, som i en del fall utkristalliserar sig till en ytterst fin ornamentik av fransk karak-

11. Knypplad flandrisk spets. 12. Knypplad italiensk spets. 13. Knypplad Genuaspets.

tär. Dessa kännetecknas av en spindelvävstunn tråd. Tre av dem ha de små fyrkantiga, något tätare figurer som tillskrivas den tidiga Antwerpen-spetsen.

Av den s. k. holländska spetsen — den knypplades trots namnet i Flandern — finnas två stycken. Den ena är av en mycket tät mjuk struktur, som gör den lika behaglig att röra vid som att se på. Den har en monumental, litet kantig ornamentik och en stor bredd, vilken måste ha krävt ett mycket stort antal knypelpinnar. Liksom den föregående är också en s. k. "pottenkant" — namnet kommer av deras karakteristiska mönster, vaser med blommor — från 1600-talets slut. Denna spets-typ anses ha haft sin huvudort i Antwerpen. Att kontinuiteten i ornamentiken uppehållits se vi av ett exemplar från 1700-talet med réseau och samma motiv.

Knyppling torde knappast ha bedrivits mera allmänt än i Flandern; i varje liten stad eller by sysslade här den kvinnliga befolkningen med spetstillverkning. Med ett gemensamt namn kallas dessa arbeten för "flandre". Av detta slag finnes ett antal i Lilienbergska samlingen. I den stora och tämligen likartade produktionen av dylika spetsar ha en del städer genom ett särskilt fint arbete, genom att utföra någon detalj med särskild finess eller genom någon egenhet i réseau gjort sina produkter särskilt begärliga. Stadsnamn som Binche, Bryssel, Malines, Antwerpen m. fl. gå därför igen som benämningar på typer av spetsar. I t. ex. Malines-spetsen äro mönstrets konturer uppdragna med en något tjockare glänsande tråd. I samlingen finnas nio sådana spetsar från 1700-talets förra hälft och mitt och ett par från samma århundrades senare hälft och slut, bild 8. Utan konturtråden men eljest mycket lik denna är Binchespetsen, av vilken ungefär ett tiotal från 1700-talets förra hälft och framåt ingå i den Lilienbergska gåvan. Av dessa bör särskilt en nämnas för sin för blotta ögat knappt urskiljbara tråd och sin med tanke på materialet med nästan otrolig precision och elegans utförda ornamentik, bild 9.

Valenciennes kom på ett tidigt stadium att politiskt tillhöra Frankrike, men i fråga om spetsknypplingen är det lämpligare

att omtala denna ort tillsammans med den flandriska. Dess 1600-tals produktion är svår att skilja från den senare. På 1700-talet blir Valenciennes snart ryktbart genom sitt fina täta arbete och sin karakteristiska botten med runda eller fyrkantiga maskor, "réseau à maille ronde" och "à maille carré". Från detta århundrade har samlingen ett vackert arbete, en del av en barbe, bild 10, och från 1800-talets början finnas sex stycken.

Bryssel, den kanske mest kända spetsproducerande staden i Flandern, är representerad med ett antal arbeten från 1700-talet, som var dess verkliga storhetstid. Ett exemplar har redan omnämnts i samband med de sydda spetsarna, vidare finnes en spets i knyppling och spetssöm, bild 6, samt två helt knypplade.

Mycket lik den knypplade Brysselspetsen är Brabantspetsen, men grövre i tråd och lösare i utförandet, en sorts provinsiell variation av huvudstadens produkter. Sju stycken dylika från 1700-talet ingå i samlingen. Under 1700-talets senare del och under 1800-talet utfördes ett enklare slag av Brysselspets, i vilken man applicerade de var för sig knypplade ornamenten på en botten, där det underliggande partiet sedan klipptes bort. Botten var till en början knypplad men senare maskingjord och båda slagen äro representerade i samlingen.

I Frankrike blev aldrig den sydda spetsen av samma kvalitet som den knypplade. De produkter som skapades här under 1700-talets senare hälft voro till för att tillgodose en enorm efterfrågan och de kommo aldrig upp till de flandriska förebildernas höga standard. De mest kända äro "point de Paris" och "point de Lille" — namnen äro oegentliga, så tillvida att "point" betecknar en sydd spets, under det att en knypplad spets heter dentelle. Lilienbergska samlingen har ett flertal av båda från 1700-talets slut och 1800-talet.

Förutom de hittills nämnda spetsarna, som representera huvudlinjerna i utvecklingen, finnes ett antal Vadstena-spetsar från 1800-talet, svenska allmogespetsar samt spetsprover från Spanien, Portugal och Mexiko.

Anna-Maja Nylén.